

(Соңы. Басы 1-бетте)

Біз К.Токаев бастаған каламгердің санаулы шоғырының кеңестік тар ноктаға бойұсынбай тұңғыш рет төл әдебиетімізде фантастика, детектив жанрларын шығармашылықпен қоркөмдік әдіс тұрғысынан әдеби дара-боздықпен игерулеріне қатысты тұстарын ғана аз-кем шолып өттік.

Бұл мәселені, әсіресе, детектив жанрына қатысты жан-жақты, ауқымды талдау – болашақта қолға алынуға тиіс арнайы зерттеулер сыбағасы. К.Токаев қазақ әдебиетіндегі екінің бірі дәті барып қалам тартпайтын әлемдік әдеби жанрдың бір түр ерекшелігі детективті романтизм мен реализмнің тоғысуы арқылы жаңа әдеби-тарихи жағдайда қоркөмдікпен кестелеп, жаңа деңгейге көтерді. Сондықтан, әдебиеттегі К.Токаевтың шығармашылығын зерттеу арқылы оның жаңа сипаттағы қазақ әдебиетінің қалыптасуы дәуірінде әдеби күрестің бел ортасында болғандығын айқындай аламыз. Қаламгер өзіндік үні мен шығармашылық ерекшелігі арқылы қазақ әдебиеті классиктері плеядасы арасынан өз орнын мәңгіге тапты.

Түркі әлемінің мәдени-рухани өмірінде өзіндік өшпес із қалдырған классик каламгерге қатысты Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі, жазушының ағайын інісі Мәткерім Әкімжанов былай толғанады: «Мен өзімнің каламгерлік ұзақ өмірімде талай-талай адамдар туралы мақалалар, очерктер, кітаптар жазған адаммын. Бірақ сонау бала кезімнен, дәлірек айтқанда 1953 жылдан бері білетін, талай жерде дәмдес болған осы бір абзал аға туралы бірде-бір рет қалам тартпаппын. Өмірдің ағысы солай болды ма, әлде өзімнің ықтияссыздығымын ба, ол жағын түсіне алмадым. Соның реті енді келгендей. Өңгіме көрнекті жазушы, ардақты азамат, жауынгер патриот Кемел Токаев туралы болғалы отыр...

Бұл кезде мен Кемелдің «Тасқын» және «Кемескі із» атты шытырман оқиғаларға толы повестерін оқығанмын. Маған, әсіресе оның алыстан орағытпай, шұбырынды шешендікке салынбай, қазақтың қарапайым тілімен баяндайтын ұтқыр ойлары, өткір диалогтары ұнаған. Оқиғаларды ойдан шығаратын жасанды тартыс дегеніңіз Кемелден мүлдем кездеспейтін. Жас алшақтығынан болды ма, Кемелмен көп сырласқан емеспін. Ол маған қол жетпес шын секілді, аса айбынды көрінетін» деуінде көп сыр мен терен мән жатыр.

Токаевтың қазақ әдебиетіндегі детектив жанрын өз шығармашылығында қалайша игеріп қолданғаны, өз тарапынан әдеби жаңалық енгізгендігі Тәуелсіздік дәуірінде әдебиет тарихшылары, әдебиеттанушы ғалымдар тарапынан арнайы сөз бола бастады. Мысалы: белгілі әдебиеттанушы Ә.Әліқбаев: «Иә, «Түнде атылған оқ», «Қастандық», «Арнаулы тапсырма», «Сарғабанда болған оқиға», «Танбалы алтын» хикаяттары, «Соңғы соққы», «Солдат алысқа кетті» және «Ұасынан безген құс» романдарын өмірге әкелген Кемел Токаев халық әдебиетіндегі детектив жанрының көшбасшысы атанды» деп (Ә.Әліқбаев «Қазақтың Қонан Доғлы және бүгінгі қазақ детективінің жай-күйі» Қазақ әдебиеті 31.08.2018) орында пікір білдіреді.

Детектив жанрының элементтері қазақ ауыз әдебиетінде бұрыннан бар. «Түйесі жоғалған жігіт» пен «Аяз би» классикалық ертегілерінде интеллектуалды детективтің белгі нышанын кездестіреміз. Біздің мақсатымыз – фольклортанушылардың біразы тоқтатып кеткен аталған ертегілердің мазмұнын толық баяндап беру емес, ондағы детективтік элемент пен оқиғалық әрбұдін араға сан ғасыр салып,

ұлт әдебиетіндегі жеке жанр ретінде Кемел Токаев тарапынан жаңа белеске тек 1950 жылдары ғана көтеріле алғандығын тұжырымдау.

Ұлттық әдебиетіміздің тарихында авторлық шешіммен поэзия жанрында дастандар бойына детективтік элементтерді енгізудің әдеби талпынысы – Ә.Найманбайұлының «Қызыл табан – ағаш ат» киесасында фантастикамен астасып көмескіленіп берілсе, М.Көпейұлының «Өліп тірілген Шаһызата» аңыз дастанында детектив жанры әдебиетімізде өзінің бар екендігін танытты. Бірақ нақты жеке жанр деңгейіне көтеріле алмады. Осы пікіріміздің дұрыстығын «Детектив табығатын түсіндіруге талпынған ғалымдардың арасында жанрдың генетологиясын ерте дәуірдегі әр халықтың әдеби ескерткіштері мен библиялық аңыздардан табылған протоэлементтермен байланысты деген концепция қалыптасқан» [Әбілқалықұлы Д. Детектив жанрының шығу тегі мен даму тарихы // Қазақ тіл мен әдебиеті. №3. 2005. 102-110 бб. Сонда: 103 б.] – деген Дина Әбілқалықұлының пікіріне біз де қосыламыз. Шетел әдебиеттануында болғар ғалымы Т. Павлов, АҚШ ғалымы К. Кестехей өзінің «Детективтің табығаты» атты зерттеу еңбегінде осы топқа жататын туындыларды:

1. Жұмбақ детектив пен құпия (Артур Конон Дойл);
2. Тарихи детектив (Джон д. Карр);
3. Әлеуметтік детектив (Д.Сейерс);

АҚИҚАТ ПЕН АРМАНДЫ ҚАБЫСТЫРҒАН ҚАЛАМҒЕР

(Кемел Токаевтың шығармашылығы жөнінде бірер сөз)

4. Полиция туралы хикаят (Эдгар Уоллес).
5. Реалистік детектив (Э.С.Гарднер);
6. Натуралистік детектив (с.Дэшил);
7. Әдеби детектив (Жорж Симеон) [Павлов Т. Избранные труды по эстетике. Пер. с болгарского. Искусство. М., 1978, 262 б.];
8. Интеллектуалды және суперинтеллектуалды детектив;
9. Метафизикалық детектив [Кестехейн Т. Анатомия детектива – Будапешт: Корвина, 1989, 108 б.] – деп мағыналық және құрылымдық негізде өз топтауларын жасайды. Бізде осы жанрға қатысты арқайсысы араларына 10 жыл салып жазылған Нұрдулсет Ақышев [Ақышев, Н. Дерексіз кеткен детектив. Қазақ әдебиеті. №15, 1991 ж.] пен Әмірхан Балқыбектер [Балқыбек Ә. Детектив жанры неге кенже қалып отыр? Қазақ әдебиеті 5.10.2001 ж.] өз пікірлерін білдірді. Бұл жанр бізде батыстан келген әдеби өнім болғандықтан, екішесі – отырықшы қаласы жоқ қазақтар барына мен қыз ұрлаудан басқа қылмыс түрі

болмағандықтан оның болмауы табиғи нәрсесі. Сондықтан детективке жанр ретінде әдебиеттанушылар тарапынан мән берілмей келеді деген шындыққа біршама жанаса бермейтін қорығынды жасайды. Бұл осыдан 20-30 жыл бұрын айтылған пікірлер. Жуырда ғана белгілі сыншы Амангелді Кешілікұлының Егемен Қазақстан газетінде «Қазақ детективін қанан оқимыз?» атты көлемді мақаласы жарық көрді. Соны жылдары осы жанрға қатысты бірталай әдебиеттанушылар өз пікірлерін білдіре бастады. Бірінде К.Токаевтың жаңа жанрдың негізін салушы екендігі ғылыми тұрғыдан дәлелденді. Бұрын тек ілімші болғандардың тек поэзиядағы дасқан жанрында қылаң бергендігі сөз етіле бастады.

Осы орайда, романтизм қоркөмдік әдісін зерттеген әдебиеттанушы Ә.Әліқбаев М.Көпейұлының «Өліп тірілген Шаһызата» аңыз дастанында (Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Шығармалары. 1 том. – Павлодар қ.: «ЖО» ГӨФ, 2003. – 436 бет.) Пайғамбарымызды кесік айтушы, айғандықпен жасалған қылмысты ашушы із кесуші

бейнесінде сомдауы: бір жағынан нұр сипатты лайымбарымызды тек одалық негізде қокке көтере жырлаудан бөлектенетін детективтенген аралық жанрды танытса, екінші жағынан шығарма мәтніне белгілі бір оғаштық енгізуі: расулымыздың көгершін мен қылыштан жауап алуы фантастикалық емес фантастиканы қолдану болып табылады деген ой айтады («Абай дәуірі және Мәшһүр-Жүсіп романтизмі» монография Семей 2013 жыл).

Иә, аталған детективтік шығарманың құрылымы дәстүрлі үш бөліктен тұрады, енді солардың дастан композициясында берілуіне тоқтала кетелік.

Қылмыстың жасалуы: Көпшіек елден бұрын қозы ашты, Ана жүрті халқын ойлап, іші күйді. Қараса, Шаһызата қып-қызыл қан. Тәнінен бөлек жатыр бас қылыш [Б.323]. Қылмыстың іздетірілуі: Пайғамбар Айтты бетке басу қандай қиын, Болмайды айтпай қою тағы қиын. Бір түнде бауыздалған өз ағасы. Сұрасан, аяуу тұрған қара қым.

Патшаның ағасының баласы еді, Ойында патшалыққа талас еді. Мойнына анық түспей не ғып алсын.

Өзінің баласына балаушы еді [Б.336] – деп, бірден ашуы, Алдиярханға кұман тудырып, қуә арқылы шындыққа көз жеткізуге талпынады.

Біздің жүрті іс онала қуана ма, Бала үшін жылыған жұрт уана ма? Айғактын ен абзаль у-шу болмай, Тағы да мұнан басқа қуәң бар ма?! – дегеніне, Расул көгершін мен қылышты қуә етіп қылмысты ашады.

Автор таза детектив емес, аралас жанрда жазғандықтан туынды тініне фантастикалық емес, фантастиканы араластырып, өлікті тірілді, Пайғамбарымыз олар әрі «Қаныңды, кім өлтіріп судай шашты?» – деп Шаһызатаға сауал қояды. Енді ақынның шын қылмыскерді әшкерелеуін поэзия тілімен қалай бергенін келтірейік:

Шаһызата: Талықсып таңға жақын оянып ем, Үстіме қанжарменен біреу мінді. Қарасам көзімді ашып, ағам екен, Мойныма қанжар тип, сағым сынды.

Жан бердім дауысым шықпай жаракаттан,

Отырмын жаңа көріп ай мен күнді [Б.341]. – деп, өзінің өлсе де, түсінде Расулымыз келіп, иман айтқанын баян етеді.

Біздің айтпағымыз Кемел Токаев қазақ әдеби кеңістігінде өзіне лайықты

мурагер лайындай білді. Нәтижесінде қазіргі әдеби процесіте Табылды Кенжебаев, Шәкен Күмісбайұлы, Болат Бодаубай, Шойбек Орынбай, Базарбай Исаев, Сабыр Ұзақбаев, Алпамыс Бектұрғанов, Ербол Бейліхан, Қанат Әбілқайыр, Бақытбек Қадыр, Есбол Нұрахмет сынды жазушылар аталған жанрдың бағын ашып жүр.

Ұлт әдебиетіндегі Кемел Токаев сынды ірі тұлғаларды бір ғана әдеби жанрдың аясына шырмап қою, олардың шығармашылық ғұмырын, әдеби процесі үстінде шеккен санаткерлік мәннатын, қоркөмдік ізденісін т.т. толыққанды танып білуге кіреуке түсіреді. Сондықтан, жазушының каламгерлік шеберханасын, шығармашылық тұлғасын артында қалған туындыларымен бірікте алып зерттейтін болсақ, көп нәрсеге қол жеткіземіз.

Шығармашылық тұлға ұғымы – тарихи қалыптасқан түсінік есебінде кешенді түрде еліміз өз дербестігін алысымен философияда, өнертануда, әдебиеттануда т.т. басқа да ғылым салаларында кеннен қарастырыла бастады. Отандық әдебиеттануда осы салада әзірге Мақпал Оразбектің «Ақындық тұлға» еңбегі ғана жарық көрді. Онда Шәкәрім, Сұлтанмахмұт, Мағжанның рухани әлемін бірікте алып, арқай-қорсына тән қоркөмдік жекекті ашып көрсетуге тырысқан. Ендігі міндет – жеке жанрлардың қосынбасын саналатын Кемел Токаев сынды дарабоз каламгердің шығармашылық тұрғасын ашып көрсету ғылыми күн тәртібінде тұр. Біз осы шағын мақаламызда ғылыми проблеманың тек кейбір тұстарына ғана тоқталып өте алдық.

Ербол БЕЙЛІХАН,
ақын, Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі

ЖАЛҒАН АНЫҚТАМА БАҒАСЫ – 7500 ТЕҢГЕ

Ақтөбеде ерлі-зайыптылар жалған ПТР анықтамаларын сатқаны үшін жауапқа тартылады. Олар Ресеймен арадағы мемлекеттік шекарадан өтпек болғандарға қолдан құжат жасаған. Бұл жөнінде Ақтөбе қаласы Алматы ауданының прокуроры Жасұлан Дәулетбаев хабарлады.

Қылмыстық іс жақында сотта қаралмақ. – Ақтөбе қаласының Алматы ауданының прокуроры ақшалай сыйақы үшін ПТР зерттеулерінің нәтижелері жөнінде жалған куәліктер жасап, оны сатумен айналысқан ақтөбелік ерлі-зайыптыларға қатысты негізгі процессуалдық шешімдерді келісіп,

сотқа жолдады. Сотқа дейінгі тергеу барысында Ақтөбедегі жекеменшік медициналық мекемелердің бірінші дәрігері ер адам ұсынған жеке тұлғалардың мәліметтері негізінде ешқандай анализ қабылдамай, теріс мән бар ПТР зерттеулерін қолдан жасағаны анықталды, – деді Жасұлан Дәулетбаев.

Ерлі-зайыптылар бір куәлікті жасағаны үшін 7500 теңге алған. Соңынан олар Ресей Федерациясымен шекарада санитарлық бақылаудан өту үшін жалған ПТР сертификаттарын берген. Прокурор ПТР зерттеулерінің нәтижелері бойынша анықтамаларды қолдан жасаудың 11 фактісі бойынша процессуалдық шешімді келісіп.

Айма көпелік, бұған дейін Қаржылық мониторинг агенттігі Қазақстанның 5 өңірінде жалған вакцинация паспорттарын сатқан медицина қызметкерлері мен оны

сатып алған адамдардың ұсталғанын хабарлаған еді. Оның қатарында Ақтөбе қаласы да бар. Медицина қызметкерлері жалған құжатты 5 000-нан 30 мың теңгеге дейін ақшалай сыйақы үшін сатқан. Заң бойынша, жалған вакцинация паспорттарын пайдаланған азаматтарға 160 АЕК (467 мың теңге) мөлшерінде айыппұл салынады немесе 40 тәулікке дейін қамауға алынады. Ал паспортты тікелей қолдан жасаған адамдарға, оның ішінде медицина қызметкерлеріне қатаң жаза қарастырылған. Оларға 2000 АЕК (5,8 миллион теңге) мөлшерінде айыппұл салынады немесе 600 сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартылады не 2 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айырылады.

Жансая ЕСМАҒАНБЕТОВА
АҚТӨБЕ ҚАЛАСЫ